

Branko Smerdel: USTAVNO UREĐENJE EUROPSKE HRVATSKE
Narodne novine, Zagreb, 2013., 624 str.
UDK: 342.4(497.5)(048.1)

Već desetljećima svijetom tutnje promjene, koje od 19. stoljeća s različitim stupnjem intenziteta i posljedica pogađaju sve aspekte ljudskog života. U svim ovim promjenama uvelike je bilo obuhvaćeno i pravo, posebno područje javnog prava sa svim njegovim granama. Ipak, bučno najavljivana “konačna dekapitacija Kralja” – fraza kojom je *Michel Foucault* (1926. – 1984.) svojedobno u postmodernističkoj maniri izravno i zdušno zagovarao primjenu one političke filozofije koja se neće više graditi oko problema klasičnog političkog suvereniteta – na državnompravnom području još se nije realizirala. Jedan od važnih razloga je svakako to što je većina državnika i upravljača i dalje duboko ukopana u filozofski i ustavnopravni metajezik države nacije (*l'état-nation*) 19. stoljeća.¹ Međutim, sve agresivniji procesi globalizacije i pritisci različitih regionalnih integracija, među kojima prednjači ona europska, postupno ali sigurno osvajaju, mijenjaju i uklanjaju tradicionalne koncepte javnog prava. Među tim konceptima “nacionalna država” (*l'état-nation*) i “ustav” kao njezin najviši državno-pravni akt postali su najizloženije mete. Posljedice toga brojne su i različite. O tim pitanjima, kao i o nizu drugih koji svojom važnošću reflektiraju složene epohalne promjene, status i izgled za opstanak niza starih i novih koncepata u aktualnom procesu transformacije javnog, poglavito ustavnog prava, govori nam i najnovija knjiga profesora Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu *Branka Smerdela Ustavno uređenje europske Hrvatske*. Knjiga zapravo aktualizira refleksije autora na brojne promjene nacionalnog i komparativnog ustavnog prava, pojavu i posljedice *novog konstitucionalizma* i njemu primjerene konstitucionalizacije, globalizma i transnacionalnog prava. Štoviše, autor je

¹ Michel Foucault: “What we need, however, is a political philosophy that isn’t erected around the problem of sovereignty... *We need to cut off the King’s head: in political theory that has still to be done.*” Foucault, M., *Truth and Power* (1977), u: Foucault, M., *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977* (Gordon, C. (ed.)), New York, 1980.

svojim djelom uspio ustavnopravnu materiju, poziciju, orijentaciju i perspektive hrvatske “samostalne, neovisne, suverene i demokratske države” smjestiti unutar koordinata supranacionalnog “višeslojnog” europskog ustava na početku 21. stoljeća.

Knjiga *Ustavno uređenje europske Hrvatske* koja se u knjižarama pojavila početkom srpnja ove godine posvećena je u cijelosti odgovorima na pitanja koja je autor kratko i jasno postavio već u *Predgovoru* (str. V – VIII). Na tom se mjestu autor pita kako u okolnostima ubrzanih i sveobuhvatnih društvenih promjena – “podučavati Ustavno pravo, a ne upasti u zamke obvezatne apologije vlasti, s kojom smo predugo živjeli, koja je definitivno zaslužna za potiskivanje značnosti ustavnog prava kao ‘nepraktične’, a Ustava kao pravnog akta nadređenog vladajućima kao formalizma? Kako izbjeći cinizam i potpuno negiranje značaja ustavnog prava u svijetu u kojem se bitno smanjuje prostor tajnog vladanja i koji se ubrzano mijenja rušeći stare ustavno-pravne svetinje u svim pravnim disciplinama?” (str. VII).

Struktura knjige koju čine dva dijela, od kojih prvi ima devet, a drugi jedanaest poglavlja, uvjetovana je autorovim uvjerenjem da bi zbog “praktične, udžbeničke naravi” odgovora na niz složenih pitanja djelo moglo dati novi poticaj hrvatskoj znanosti ustavnog prava te pomoći studentima prava u “pripremi za djelovanje u stvarnoj borbi za pravo”.

Prvi dio knjige sadržava sljedeća poglavlja: 1. Politička demokracija i ustavna vladavina (str. 1 – 18); 2. Razvitak ideje konstitucionalizma (str. 19 – 55); 3. Ustav kao pravni akt (str. 57 – 94); 4. Ljudska prava i temeljne slobode (str. 95 – 119); 5. Nadzor ustavnosti i zakonitosti (str. 121 – 154); 6. Izborni sustavi: osnovni modeli (str. 155 – 168); 7. Ustrojstvo vlasti (str. 169 – 198); 8. Složene države i državne zajednice (str. 199 – 220); 9. Ustavnost Europske unije (str. 221 – 237).

Drugi dio knjige sadržava sljedeća poglavlja: 10. Uspostavljanje samostalne Republike Hrvatske (str. 241 – 265); 11. Temeljne značajke ustavnog uređenja RH (str. 267 – 288); 12. Jamstva sloboda i prava u Ustavu Republike Hrvatske (str. 289 – 346); 13. Hrvatski sabor (str. 347 – 379); 14. Referendum u Republici Hrvatskoj (str. 381 – 394); 15. Predsjednik Republike (str. 395 – 408); 16. Vlada i središnja uprava (str. 409 – 426); 17. Ustavni sud Republike Hrvatske (str. 427 – 453); 18. Sudbena vlast (str. 455 – 464); 19. Posebne institucije nadzora ustavnosti i zakonitosti (str. 465 – 484); 20. Mjesna, lokalna i područna (regionalna) samouprava (str. 485 – 501); 21. Nužnost konsolidacije i stabilizacije pravnog poretka (str. 503 – 513).

Prilozi su: (1.) *Ustav Republike Hrvatske* (pročišćeni tekst, Narodne novine, br. 85/2010) i (2) *Ustavni zakon o Ustavnom sudu Republike Hrvatske* (pročišćeni tekst, Narodne novine, br. 49/2002). Na samom kraju knjige uvršteni su: Pregled osnovne literature (str. 583 – 588), sažetak na engleskom jeziku: *The Constitutional Order of the European Croatia* (str. 589 – 601) te Kazalo pojmova koje je izradila Ana Horvat Vuković.

Ipak, knjiga *Ustavno uređenje europske Hrvatske* mnogo je više od formalno novog udžbenika ustavnog prava! Knjigu bi doista trebalo tretirati kao ustavnopravničku *Maglite* svjetiljku koja nam svojim koncentriranim i fokusiranim snopom svijetla jasno osvjetljava sve kompliciraniji prostor nacionalnog i globalnog prava, zapravo svijet *novog konstitucionalizma*² kao inačice konstitucionalističke teorije i prakse koja se inače javila s ustavnim revizijama u svijetu tijekom 90-ih godina 20. stoljeća. Riječ je zapravo o inicijativama koje nastoje politički zaokružiti neoliberalne reforme kojima je cilj osigurati slobode velikih investitora i vlasnička prava transnacionalnih kompanija. Sintagma se može razumjeti i kao diskurs o upravljanju i ključevima za konkretne modele promjene. Takav jedan model sadržavao je npr. svojedobno i *World Bank's World Development Report 1997: The State in a Changing World*. Prema tom modelu *novi konstitucionalizam* trebao je djelovati radi servisiranja tek jednog broja prava građana, a ponajviše jamčiti reprezentaciju korporativnog kapitala i velikih investitora. Napokon, posljedice koje se javljaju unutar različitih državnih oblika, ali i civilnog društva nacionalne države jesu institucije onog sustava vlasti u kojemu kapital dobiva sve izrazitiju dominaciju. No takav sustav zapravo s vremenom počinje ograničavati demokratski proces koji se stoljećima razvijao upravo radi afirmacije predstavničkog sustava. Sustav reprezentacije plod je stoljetnih borbi, prepun osporavanih i kontradiktornih procesa i epizoda. Knjiga je svakako znanstveno inspiriran i znalački oblikovan *manual*, koji bi u praktičnim situacijama kao *vademecum* mogao konzultirati svaki *zoon politikon*, dakle, svatko tko je danas logikom demokratskog političkog procesa uključen ili dotaknut pokušajima ostvarivanja konkretnih ustavnih politika. A koliko znamo, riječ je o procesu koji je danas nakon uključivanja Hrvatske u Europsku uniju ovu državu ponovno uputio ne samo u pravcu teško prohodnih kanala i prečaca ostvarivanja vladavine prava, već i u prostor transnacionalne politike kojim nesmiljenom logikom prava jačega caruje *novi konstitucionalizam*. Pretpostavljamo da neće biti mnogo čitatelja koji bi Smerdelove analize, kriti-

² Usp. Elkin, S. L.; Soltan, K. E. (ed.), *A New Constitutionalism – Designing Political Institutions for a Good Society*, Chicago, 1993., str. 250.

ke i savjete doživjeli na neki drugi način. To je zato što vjerujemo da je njegova knjiga na ultimativan način djelo sa stavom i vjerom u ustav demokratske države čija načela i funkcije trebamo poznavati. Najjednostavniji razlog je taj što su ustavna načela i funkcije demokratskog ustava još uvijek – “najpogodniji okvir za dugoročno ostvarivanje legitimnih narodnih interesa” (str. 154).

Istaknuli smo već da se knjiga *Ustavno uređenje europske Hrvatske* profesora *Branka Smerdela*, predstojnika Katedre za ustavno pravo na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, pojavila u srpnju 2013. godine, dakle gotovo u trenucima proslave ulaska Republike Hrvatske u Europsku uniju. Iako bi valjda bilo preuzetno tvrditi da su rogovi i trube iz himničke *Ode radosti* kojom su političke vlasti 1. srpnja 2013. obilježile ceremoniju pridruživanja europskom savezu trubile i u počast novoj knjizi B. Smerdela, vrijedi registrirati da je riječ o djelu koje je u ovom trenutku jedna od najtrezvenijih reakcija na “ulazak Hrvatske u Europu”. Vatrometi i govori diljem *Lijepa Naše* kojima smo svjedočili u režiranim svečanostima već su prošli. No, Smerdelova knjiga kao trajniji odgovor od famoznog i iskrenog usklika *Danke Deutschland!* ostaje i poziva nas na refleksiju i akciju. Hrvatska nije više u poziciji da bude država *ante portas* Europske unije. Ona je netom postala formalno jednaka i ravnopravna članica transnacionalnog legalno-pluralističkog poretka EU u čijem se labirintu snalaze samo najjači i najbolji. Dok je u ranijoj, sjajnoj maloj knjizi *O ustavima i ljudima* (2012.) hrvatskoj javnosti ponudio britko i duhovito štivo o ozbiljnim ustavnopravnim temama, pri čemu je nimalo nježno strugao pozlatu s aureole bezrazložne prepotencije političke *nove klase* i duboko secirao kratkovidnost samouvjerenih pozitivista iz sudačkih redova, pisac na stranicama *Ustavnog uređenja europske Hrvatske* budućim pravnicima, ali i svima koji pretendiraju da budu akteri u političkoj i društvenoj sferi šalje snažnu poruku o važnosti i težini predmeta i sadržaja ustavnog prava, parametrima i standardima ustava i ustavnosti za postnacionalno, postteritorijalno i postetatičko 21. stoljeće.

Metodološki otvoren prema kritičkoj sintezi utjecaja koji proizlaze iz najboljeg iskustva tradicionalne ustavnopravne znanosti i novinama koje se povezuju s pojavom sve relevantnijeg komparativnog konstitucionalizma, B. Smerdel u *Ustavnom uređenju europske Hrvatske* dosljedno i kompetentno propituje konceptualni *apparatus* klasičnog i suvremenog konstitucionalizma istražujući prirodu, mjesto i ulogu ustavnopravnih institucija u realnosti promjenjivog ustava i ustavnosti Republike Hrvatske kao nacionalne države i njezina mjesta i uloge u širokim okvirima supranacionalne i međunarodne ustavnosti.

U knjizi profesora B. Smerdela uredno se nižu i međusobno skladno nadopunjuju klasične dogmatske tematske cjeline ustavnog prava s recentnim,

tek otvorenim, ali i nedovršenim odgovorima. Poput drugih istaknutih pisaca iz ovog područja i naš autor otvara, izlaže i predlaže teme i odgovore glede odnosa ključnih klasičnih i novih sadržaja ustavnodemokratskog razvoja zemlje. Ono najvažnije svakako je autorsko čitanje i reagiranje na tekuće relacije političke vlasti i određenih tema, prije svega temeljnih ljudskih prava. Autor je itekako svjestan nepredvidljivosti političkog procesa koji se odvija u regulatornoj okolini koja se stalno mijenja. U njegovoj se deskripciji, analizi i konstrukciji ustavnopravnih odnosa opća transformacija državnog suvereniteta, koja se danas reflektira “odozgo” sagledava zajedno s onim što moderna politička sociologija uočava kao eroziju suvereniteta “odozdo”! Naime, riječ je o tekućoj alternaciji ranije hijerarhijski oblikovanih modela političkog i pravnog poretka s oblicima fuzije države i tržišne sfere u stvaranju, primjeni i ostvarivanju normi. Tekuća multipolarna transformacija funkcioniranja države postavlja značajne izazove ustavnopravnim teorijama, koje su se u zapadnoeuropskoj tradiciji uvelike razvijale na prostoru etatističkog sustava političke organizacije. Kako suvremene političke asocijacije nastavljaju eksperimentirati s fleksibilnijim, participativnijim i u biti još otvorenijim oblicima regulacije, ustavno pravo danas postaje krucijalni forum susreta visoko diferenciranih interesa i zahtjeva različitih društvenih blokova.

Temeljna se opažanja profesora Smerdela povezuju sa suvremenom dinamikom *nove konstitucionalizacije i dobre vladavine* koje, oblikujući odnose vlasti i odgovornosti na širim, regionalnim i globalnim razinama, traže svojeg partnera unutar nacionalnog političkog prostora i legalne kulture. Postojanje i njegovanje “uzajamnog respekta” i “povjerenja” središnji su elementi suvremene visoko aspiracijske integrativne ustavne kulture. Uviđajući transformaciju države koju prati preko pojmova kao što su “vladavina prava”, “socijalna država”, “država blagostanja”, “nova dioba vlasti”, odnosno postregulativne države, autor nam ukazuje na trend širenja prostora ustavnog prava. To je posebno evidentno u nacionalnim državama na Zapadu koje zahvaljujući mahnitom razvoju kapitalizma poznaju dugu povijest suštinskih izazova regulatornoj prirodi ustavnog prava. U tim je sredinama povijest i iskustvo ustavnog prava vrlo važno jer nam otkriva bogato iskustvo i primjere angažiranja s problemima uključivanja i isključivanja, otvorenosti i raspodjele, javne i privatne moći itd., koji danas uvelike obilježavaju vladavinu širom svijeta.

Brojne promjene institucionalnih struktura na različitim razinama sve povezanijeg suvremenog društva (*network society*) sugeriraju da se ustavno pravo, bilo da se temelji na tekstu, bilo da proizlazi iz povijesne prakse, može najbolje

razumjeti kao *forum* na kojem neprestano nastaju, mijenjaju, šire se ili nestaju bezbrojne veze između prava i politike. U tim smislu *ustav* je zbiljski sidrište i referentno mjesto kolizije i perspektive postojeće i nastajuće legalne semantike svakog društva. No, tako shvaćen ustav nije onda samo javnopravni tekst koji emanira iz državne vlasti i čini sam vrh piramide legalne normativnosti. U raznolikosti modernog društva ustav će i ustavno pravo i njihova primjena tada značiti ništa drugo nego komfornije i civiliziranije razdvajanje prava i politike, čime se osiguravaju nova i krepkija značenja u sferi institucionalne arhitekture i politike.

U državi i društvu koje je, poput našeg, dugo i učinkovito prakticiralo apologiju vlasti, potiskivalo “nepraktičnu” ustavnopravnu znanost i njegovalo “formalizaciju” Ustava, ustavno pravo oduvijek je bilo *next to nothing*, puki “ukras”, “mačji kašalj”...!? Koje li razlike u odnosu na sredine u kojima je kulturni kontekst kontinuirano razvijao konstitucionalizaciju (podvrgavanje svake vlasti strogim propisima) i demokratizaciju (što šire uključivanje naroda u strukturu vlasti)! Po uzoru na pravnog historičara *F. W. Maitlanda* (1850. – 1906.) koji je *common law* smatrao “teškim pravom”, tako su i profesori najuglednijih angloameričkih pravnih škola ustavno pravo oduvijek i konstantno doživljavali kao pojavu “dostojnu poštovanja”. U elitnim je školama to pravo uvijek bilo teško predavati, učiti i svladavati. Zanimljivo je upozoriti na razloge zbog kojih je ustavno pravo na tako visokoj cijeni npr. u SAD-u, toj pionirskoj zemlji modernog ustava i ustavnosti. Prvo, sudbina nacije najčešće se odlučivala u ustavnim slučajevima i prijedorima; nacionalna povijest oblikovala se doslovno prema ustavnim odlukama. Drugo, ustavno pravo napreduje ondje gdje je ono na kušnji, ondje gdje se ono neprestano otkriva i čeliči u konkretnim društvenim prijedorima. U takvim se prilikama ustavno pravo doslovno tretira kao primijenjena politička filozofija. Treće, uloga pojedinih institucija daje poseban pečat razvoju nacije. Institucija Vrhovnog suda SAD-a bila je i ostala primjer aktera koji fascinira djelovanjem i utjecajem i unutar i izvan vlasti. Četvrto, i drugi ustavni akteri mogu doprinositi napredovanju ustavne demokracije i to zato što svojim akcijama, mišljenjima i odlukama potiču konstantni osjećaj neizvjesnosti, anticipacije, otkrivanja, odlučivanja i rješavanja problema na ustavnopravnom planu, a onda kapilarno i šire. Peto, ustavne analize – a to su one u kojima se promišlja dublje i šire od pukog doktrinarnog pristupa – nerijetko se naslanjaju na metafizičke, kvazireligiozne kvalitete imanencije i transcendencije koje znaju biti dublje od svih drugih analiza. Iz tih i sličnih razloga ustavno je pravo u takvim sredinama oduvijek bilo najzahtjevniji predmet u svakom pravnom *curriculumu*.

Na opravdano pitanje – otvara li nam knjiga *Ustavno uređenje europske Hrvatske* profesora B. Smerdela novu stranicu u razumijevanju i načinu primjene nacionalnog ustavnog prava, naš je odgovor – svakako da! Prije svega ova knjiga je snažan apel upućen javnosti o nezamjenjivu mjestu i ulozi nacionalnog Ustava i ustavnog prava u ukupnom životu Republike Hrvatske. U tu svrhu profesor Smerdel se kao realistički i racionalistički demokratski konstitucionalist ne poziva ni na jednu od brojnih i dominantnih apstraktnih tzv. svemirskih teorija ustavnog prava. Riječ je, naime, o teorijama koje su poznate po tome što nastoje razriješiti, premda uglavnom neuspješno, sve misterije države, ustava i njihovih subjekata, i to otprilike na način na koji su *Freud* ili *Einstein* svaki u svojoj domeni pokušavali razriješiti sve ili bar većinu tajni ljudskog ponašanja odnosno univerzuma. Ukopan u našu zbilju koja je oduvijek bila teško bojno polje za dosljedno ostvarivanje ustavnopravnih ideja *slobode, jednakosti i bratstva*, ali uvijek pritom s pogledom *izviđača* koji seže daleko preko granica *Lijepa Naše*, profesor Smerdel daje nam snažne i uvjerljive razloge zašto Hrvatska u 21. stoljeću treba ustrajati na izgradnji ustavnodemokratske Republike. Narušava li nam potonji zaključak o zaobilaženju i kritičkoj eliminaciji *kozmičkih teorija* naslov Smerdelove knjige – *Ustavno uređenje europske Hrvatske*? Jer s pravom se možemo zapitati što bi to uopće trebalo značiti “europska Hrvatska”? *Nomen est omen*? Ipak, sigurni smo da čak ni naslov kao ni sve drugo u ovom traktatu nije slučajno i tek tako izabrano. Nije riječ, dakle, o nazivu koji bi označavao i upućivao na puku teritorijalnu ili duhovnu, odnosno formalnu ustavno-vrijednosnu pripadnost starom kontinentu. Tu bi frazu zapravo trebalo shvatiti na isti način i to ultimativno onako kao što se svojedobno u području literature i politike koristila fraza o *dubrovačkoj Hrvatskoj*. Jer, kao što je nekoć *Republika sv. Vlaha* bila i označavala slobodni, neovisni, prosperitetni, bogati i diplomatski nepobjedivi *polis* na Jadranu, nije li konačno došlo vrijeme da i Republika Hrvatska, inspirirana svojim Ustavom i uprkos svemu, postane uređena “europska Hrvatska” kao prirodni i zbiljski baštinik i akter trajnih ustavnodemokratskih načela o *slobodi, jednakosti i bratstvu*. Profesor Smerdel nas potiče i hrabri u akciji u tom pravcu. *Sapienti sat!*

Prof. dr. sc. Arsen Bačić

Arthur Kaufmann: UVOD V FILOZOFIJO PRAVA
GV Založba, Ljubljana, 2013., 396 str.
UDK: 340.12(048.1)

Nakon gotovo dvadeset godina od prvog izdanja¹ u slovenskom bibliotečnom nizu *Pravna obzorja*, izdavača GV Založbe, objavljeno je i drugo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje prijevoda *Uvoda v filozofiju prava* jednog od vodećih njemačkih pravnih filozofa Arthura Kaufmanna (1923. – 2001.). Prijevod djela temelji se na njegovu osmom njemačkom izdanju iz 2001. godine (*Einführung in die Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart*, C. F. Müller: Heidelberg etc.). Posebnost slovenskog izdanja dodatak je koji slijedi i dopunjuje Kaufmannov tekst. Riječ je o dvjema izrazito vrijednim raspravama: prvoj, autora doc. dr. Aleša Novaka, u kojoj je predstavljena angloamerička teorija prava, i drugoj, autora prof. dr. Marijana Pavčnika, u kojoj se analizira odnos metode/metoda i predmeta proučavanja teorije prava te naglašava doprinos velikog slovenskog teoretičara prava Leonida Pitamica tzv. čistoj teoriji prava, ali i utiranju puta k integralnom razumijevanju prava.

Prijevod Kaufmannova djela sastoji se od dva dijela: *Uvod* (str. 19 – 52) i *Zgodovinski diskurz* (str. 53 – 213). U Uvodu Kaufmann izlaže niz važnih zapažanja o suodnosima filozofije prava, teorije prava i pravne dogmatike, raspravlja o glavnim izvorima filozofije i filozofije prava te naznačuje obrise uloge i zadaća filozofije prava u suvremenom društvu. Takav sadržaj Uvoda čini ga nezaobilaznim štivom za svakoga tko u svijet teorije i filozofije prava želi ozbiljnije zakoračiti.

Prije svega, Kaufmann filozofiju prava smješta u okrilje filozofije. Prema njegovu mišljenju, “filozofija prava grana je filozofije, a ne grana pravne znanosti” (str. 19). Njezina je središnja uloga da postavlja “temeljna pravna pitanja, temeljne pravne probleme, o kojima raspravlja i na njih po mogućnosti odgovora na filozofski način” (str. 19). S obzirom na tako određenu ulogu filozofije prava, nužno je da filozof prava istodobno bude i pravnik i filozof,

¹ A. Kaufmann, *Uvod v filozofiju prava*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1994.

vješt u objema disciplinama, pravnoj znanosti i općoj filozofiji: “u filozofiji prava pravnik pita, a filozof odgovara” (str. 19). Filozofija prava kojom bi se bavio “čisti pravnik” ili ona kojom bi se bavio “čisti filozof”, čini se, osuđena je na neuspjeh. Taj se neuspjeh, prema Kaufmannu, očituje bilo u pretjeranom scijentizmu pravnički usmjerenog pravnog filozofa, bilo u pretjeranom filozofizmu pravnog filozofa isključivo filozofskog usmjerenja (str. 26 – 28).

Kao što se opća filozofija bavi cjelinom biti i postojećega, istražujući poveznice i suodnose elemenata cjeline te ono što se toj cjelini nalazi u temeljima, tako se i filozofija prava bavi cjelinom prava, poveznicama između njezinih najvažnijih elemenata i temeljima prava (str. 22 i 24). Za valjan pristup proučavanju tako određenog predmeta filozofije prava, to jest, proučavanju cjeline prava, prema Kaufmannu, potrebna je i analitička i sintetička metoda. Prvo treba započeti, primjerice, “s pitanjima o svrsi i cilju prava, o značenju pravnog pozitivizma, o odnosu prava i morala, o funkciji pravne norme, o momentu povijesnosti prava, o metodičkom dualizmu bitka i trebanja, o odnosu između općih načela (*general principles*) i pravila (*rules*)” (str. 24). Tek nakon analize tih posebnih pitanja moguće je iz svega toga, sintetičkom metodom, pokušati sastaviti cjelinu (str. 24).

I upravo tako najopćenitije određen predmet filozofije prava, proučavanje prava u cjelini, ono je što filozofiju prava čini toliko složenom disciplinom. Ipak, ne treba to navesti na pomisao da je njezin predmet zbog toga neodređen ili da mnoštvo različitih pravnofilozofskih shvaćanja, koje je nužna posljedica same naravi filozofskog pristupa, predstavlja prepreku njezinu punom razvoju. Cilj filozofije, pa tako i filozofije prava, “koliko je uopće dosežan, dosežemo samo u sudjelovanju mnogih sufilozofirajućih, u diskursu” (str. 23). U procesu filozofske spoznaje cjeline, tj. spoznajnog približavanja toj cjelini, važnu ulogu, za Kaufmanna, imaju komunikacija, interakcija, intersubjektivnost, konsenzus i konvergencija (str. 23). Raznovrsnost stajališta i pluralizam različitih teorija nužan su uvjet punog razvoja filozofije, a “samo onaj tko filozofiju razumije iz skupnog djelovanja mnogih tijekom stoljeća i tisućljeća, tko uzmogne vidjeti konvergenciju u divergenciji”, izbjeci će zaključak “da u filozofiji vlada strašan relativizam” (str. 23 – 24).

Govoreći o supostojanju teorije prava i filozofije prava, Kaufmann naglašava kako između tih dviju znanstvenih disciplina oštre granice zapravo ne postoje te da je njihovo odvajanje uglavnom posljedica nastojanja pravoznanstvenika s kraja 19. stoljeća da se njihova znanost “emancipira” od filozofije (str. 29). Ipak, ako se barem u grubim crtama želi povući razliku između tih dviju

disciplina, može se načelno reći da je filozofija prava usmjerena više prema sadržaju prava, a teorija prava više prema formalnim i strukturnim aspektima prava (str. 29 i 31). U skladu s time, teme poput teorije norme, spoznajne teorije, teorije argumentacije i teorije odlučivanja u pravu, pravne metodologije, semantike i hermeneutike, pravne topike i sl., u posljednjim se desetljećima uže povezuju uz naziv "teorija prava" (str. 31).

Prema Kaufmannu, za razumijevanje onoga što filozofija, odnosno filozofija prava doista jest i koji su njezini temeljni ciljevi, nužno je upoznati i razumjeti njezine izvore. Tri su, kaže Kaufmann, osnovna izvora svake filozofije, pa tako i filozofije prava: čuđenje, sumnja i potresenost (str. 32). Iz tih triju izvora slijede onda i tri temeljne filozofske discipline: ontologija, spoznajna teorija i filozofija egzistencije (str. 32). U skladu sa zakonom povijesnosti, kojem je podvrgnuta i filozofija (prava), svaka od tih temeljnih filozofskih disciplina karakteristično se javlja u određenom povijesnom razdoblju. Upravo zbog toga i filozofiju prava treba proučavati kroz povijesni diskurs. Da bi bila više znanstvena, a manje zarobljenik spekulativnosti, filozofija prava mora se, kaže Kaufmann, oslanjati na iskustvo i eksperiment (str. 54). A to iskustvo i eksperiment filozofije prava očituje se upravo u njezinu nastupanju u povijesti (str. 55). Međutim, tu povijest ne treba "istraživati besciljno", nego s ciljem rješavanja problema s kojima se suočavamo danas, s ciljem razumijevanja i ispunjenja naših današnjih zadaća (str. 55).

Prema Kaufmannu, glavna je zadaća filozofije prava da "razgraniči pravo od neprava" (str. 53). Iz takve njezine zadaće, smatra Kaufmann, proizlaze i dva temeljna pitanja filozofije prava: "Što je pravilno pravo? i *Kako spoznajemo odnosno ostvarujemo pravilno pravo?*" (str. 53). Iz tih pitanja, pak, nameće se pitanje o "*pravičnosti* kao mjerilu za ocjenjivanje pozitivnog prava, a s njime i pitanje o "*valjanosti prava*" (str. 53). Odgovore na ta pitanja, kroz svoj problemsko-povijesni pristup, ograničujući se pritom na povijest europske (kontinentalne) filozofije prava, Kaufmann traži u okviru prikaza filozofije prava od arhaičnog (predznanstvenog) razdoblja (prije 7. st. pr. Kr.) do proceduralnih teorija pravičnosti u 20. stoljeću (str. 53 – 213).

U nastavku prijevoda Kaufmannova djela, kao dopuna prikazu povijesti kontinentalnoeuropske filozofije prava, slijedi rasprava Aleša Novaka *Anglo-američka pravnofilozofska misel*, u kojoj je ponuđen izvrstan i vrlo informativan prikaz angloameričke filozofije prava (str. 215 – 306). Novak raspravu započinje iznošenjem nekoliko svojih zanimljivih i slikovitih polazišnih shvaćanja povijesti filozofije prava, koja dijelom predstavljaju i odgovor na Ka-

ufmannovo stajalište, prema kojem filozofija prava ima samo jedan cilj, cilj razgraničenja prava od neprava. Prema Novakovu mišljenju “opisivanje bilo koje tradicije mišljenja, pa tako i pravne, ne može izbjeći traženju unutarnje logike, koja se skriva iza naoko kaotičnog slijeda događaja, nepregledne palete zamisli ili mnoštva škola mišljenja” (str. 215). Tu “unutarnju logiku” Novak predočava kroz tri metafore. Prema prvoj, koju zastupa i Kaufmann, filozofija prava postupno napreduje k samo jednom cilju (str. 215). Iako Novak priznaje privlačnost takvog razumijevanja filozofije prava, smatra da ono “često previđa bogatu paletu drugih pitanja na koja pravna filozofija odgovor nastoji potražiti s jednakim zauzimanjem” (str. 215). Prema drugoj metafori, čiji je primjer Hartov prikaz američke pravne misli, povijest filozofije prava predstavlja se kao njezino neprestano njihanje između dviju krajnosti: “noćne more potpune pravne nesigurnosti (...) i plemenitog sna da postoji pouzdan odgovor na svako pravno pitanje” (str. 215 – 216). Međutim, kaže Novak, “iako to možda vrijedi za određena pitanja s kojima se filozofija prava suočava, takvo bi gibanje bilo teško prepoznati kao opredjeljujući uzorak *čitave* filozofije prava” (str. 216). Konačno, prema trećoj metafori, razvoj filozofije prava zasnovan je na hegelijanskom motivu teze, antiteze i sinteze: “povijesno događanje treba razumjeti kao združivanje dviju suprotnosti koje vodi do kvalitativno višeg stupnja” (str. 216). Međutim, ni ta metafora, prema Novaku, ne uspijeva zahvatiti unutarnju logiku povijesti filozofije prava u cijelosti: “iskustvo uči da pravnofilozofske ideje samo rijetko iščeznu ili se rasplinu u ništa, a češće se sklone u pozadinu, padnu u zaborav, dok ih kakav budući trenutak ne uskrsne u život u takvom ili drukčijem obliku” (str. 217). Svaka od ovih metafora, zaključuje Novak, nudi nam samo dio odgovora o smislu i ciljevima filozofije prava: “predodžba o ciljnoj prožetosti filozofije prava utemeljeno ističe da određena pravnofilozofska pitanja smatramo suvišnima pa im se zato ne vraćamo. Predodžba o povijesti filozofije prava kao vječnom njihanju između krajnosti opravdano upozorava na to da su rasprave o brojnim pravnofilozofskim problemima često zgusnute oko nasuprotnih vrijednosti ili ciljeva. Motiv postupnog napredovanja preko teze i antiteze k sintezi uči nas da je napredovanje moguće samo ako učimo kako od prethodnika tako i od suvremenika, sumišljenika i kritičara” (str. 217). Stoga, Novak ovim trima metaforama dodaje i četvrto tumačenje povijesti filozofije prava: njezino razumijevanje u smislu neprestanog *prepletanja* važnih i manje važnih motiva (str. 217). Među takvim se motivima, čije se shvaćanje u vremenu mijenja, nalaze, primjerice, njihanje između volje i razuma, između traženja vječnog prava i proučavanja postojećeg

prava, između razumijevanja pravne djelatnosti kao otkrivanja ili stvaranja ili između slobode i vezanosti suca (str. 217 – 218). Svoje polazišne teze Novak zaključuje važnim uvidom: “Razumijevanje filozofije prava nekog razdoblja tako je uvijek pokušaj da prepoznamo vječno u promjenljivom i dokučimo što nam različita ruha u kojima se vječni motivi pojavljuju govore o razumijevanju prava u određenom prostoru i vremenu. Narav prava ostaje istodobno jednaka i vječno promjenljiva. Kad prihvatimo taj paradoks, koji je položen u razumijevanje filozofije prava, na dobrom smo putu da razumijemo pravo” (str. 218). Nakon polaganja temelja za vlastito shvaćanje povijesti filozofije prava, a u skladu sa svojom tezom o neprestanom prepletanju važnih motiva, Novak izlaže povijest angloameričke pravne misli od T. Hobbesa, preko J. Benthama, J. Austina, Langdellova formalizma, američkog realizma, L. L. Fullera, H. L. A. Harta, R. Dworkina pa sve do J. Finnisa (str. 218 – 288) te raspravu zaokružuje sintetskim izlaganjem središnjih pitanja (angloameričke) pravne misli – volja ili razum, (ne)autonomnost prava, opisivanje ili propisivanje, i dopunskog motiva zakonskog ili sudskog stvaranja prava (str. 289 – 295).

Knjigu zatvara rasprava Marijana Pavčnika *Metodološka jasnost in (ali) predmetna čistost prava* (str. 307 – 354). Rasprava, kojom se, među ostalim, odaje dug jednom od vodećih slovenskih pravnih mislilaca L. Pitamicu, svojim većim dijelom, kroz usporedbu teorijskih stajališta H. Kelsena i L. Pitamica, progovara o problemu odnosa metode ili metoda proučavanja i predmeta proučavanja. Kao osnovno otvara se pitanje određuje li metoda predmet ili na temelju predmeta koji postoji neovisno o metodi i koji joj prethodi izabiremo metodu (ili metode) kojom ćemo pristupiti njegovu proučavanju. Prema Kelsenu, metoda je ta koja određuje predmet. U slučaju teorije prava Kelsen smatra da je jedina odgovarajuća metoda deduktivno-normativna metoda. Njezino spoznajno usmjerenje, smatra Kelsen, određuje predmet proučavanja teorije prava. Takav Kelsenov metodološki čist pristup omogućuje čistost i u pogledu predmeta proučavanja: predmet proučavanja teorije prava ne može biti ništa drugo nego pravo kao formalna struktura trebanja (str. 310 – 314). Prema Pitamicu, pak, riječ je upravo o obrnutom procesu: “specifični predmet sustvara specifičnu metodu” (str. 321). Da bismo uopće došli u priliku odlučiti se za uporabu deduktivno-normativne metode, norma, kao objekt proučavanja, mora već postojati; normu ne stvara metoda (str. 322). Narav prava (kao predmet spoznavanja) jest ta koja će u bitnome utjecati na teoretičarov izbor metode kojom će spoznati te naravi pristupiti (str. 335). A narav je prava, smatra Pitamic, takva da, uz deduktivno-normativnu metodu (kojom se razotkriva tek jedan

aspekt te naravi: formalna normologička struktura prava), nužno zahtijeva i uporabu induktivno-kauzalne ili sociološke metode (kojom se objašnjaju materijalne pretpostavke pravne konstrukcije) te aksiološke metode (kojom se rasvjetljuju vrijednosni temelji prava) (str. 318 – 324, 328 – 333 i 340 – 342). Pritom je, naglašava Pitamic, bitno da se upotrijebljene metode međusobno ne “konfundiraju”, nego da se podupiru (str. 323 i 340 – 342). Stoga, za razliku od Kelsena, koji zagovara istodobnu metodološku i predmetnu čistost, Pitamic se, prije svega, zalaže za jasnost ili čistost u pogledu metodološkog pristupa. Predmet teorije prava, tj. pravo, za Pitamica je nužno višedimenzionalan i u tom smislu “jednodimenzionalna čistost” ne postoji u pogledu predmeta spoznaje (str. 348). Jasnost ili čistost, dokle god se upotrijebljene metode ne miješaju, postoji jedino u pogledu pristupa “koji spoznaje i hvata se u koštac s pojedinim (sociološkim, normativnim i aksiološkim) elementima prava i njihovim međusobnim poveznicama” (str. 348). Iz analiziranih oprečnih stajališta o odnosu metode i predmeta proučavanja teorije prava Pavčnik izvodi sljedeće zaključke. Stvaralačka snaga Kelsenova normativnog purizma u otvaranju je problemskih polja (primjerice, kod odnosa prirodnog i pravnog zakona, kod pravnog subjekta, kod pravnih praznina, kod interpretacije pravnih akata, kod naravi međunarodnog prava itd.) (str. 336 – 340). Međutim, sadržajno suočavanje s prepoznatim problemima u moći je jasnog (čistog), ali integralnog višedimenzionalnog (normativno-sociološko-aksiološkog) metodološkog pristupa L. Pitamica (str. 336 – 341).

Na kraju ovoga prikaza vrijedi istaknuti i ukupni dojam koji predstavljena knjiga (i prevedeno Kaufmannovo djelo i dodatak koji čine Novakova i Pavčnikova rasprava) stvara: riječ je o bogatstvu uvida u temeljna shvaćanja naravi filozofije prava, načine njezina povijesnog prikaza i metodološke pristupe predmetu njezina proučavanja, kao i intelektualno izazovnim prikazima povijesti kontinentalnoeuropske i angloameričke filozofije prava. S obzirom na to, knjiga *Uvod v filozofiju prava* (s dodatkom) nedvojbeno je referentno djelo i za studente koji pokazuju interes za najšire razumijevanje prava i za one koji se filozofskim proučavanjem prava bave profesionalno.

Doc. dr. sc. Luka Burazin